

Szilágyi Ferenc

A történelmi Bihar településföldrajzának alapjai

Bevezetés, célok, kutatási terület

Tanulmányom a Trianon előtti, történelmi Bihar vármegye területén vizsgálja a településföldrajzi jellemzőket. Fő célkitűzésem a több mint 500 településből álló történelmi Bihar településföldrajzi jellemzőinek a feltárása, a települések tipizálása és az ehhez kapcsolódó területi összefüggések bemutatása. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az elmúlt években számos, a Partium városhálózatával kapcsolatos tudományos igényű munka született, ugyanakkor a teljes településhálózatot és annak jellemzőit érintő, naprakész információkat felvonultató településföldrajzi kutatás a közelmúltban nem történt.¹

A kutatást egy 559 települést és 26 indikátort tartalmazó adatbázis létrehozásával, illetve a települési jellemzőket, alaprajztípusokat egyenként vizsgálva műholdkép-elemzéssel végeztem el. A területi összefüggések vizsgálatát 59 településszintű térképszelvény elkészítésével és azok elemzésével tartam fel, amelyek jelentős része jelen tanulmány térképmellékleteit képezi.

Bihar a korabeli magyar vármegyerendszer egyik legnagyobb, térben és időben egyik legstabilabb egységként,² erős területi identitás kialakulását tette lehetővé, amely a 20. századi drasztikus átalakulások és felszabdalások³ ellenére ma is létezik a történelmi tájegység területén. A 20. századot megelőzően, jelentős területi módosulásokat csak a vármegye korai történetében (Békés és Felső-Kalotaszeg leválása),⁴ valamint kényszerű okokból az Oszmán-kor végén (1660–1690 között) szenvedett el. A későbbi területi módosulások viszonylag kicsi területeket érintenek és szporadikusak, esetlegesek voltak, közülük talán a legfontosabb Debrecen szabad királyi várossá válása és Biharról való leválása.⁵ A hosszú, stabil területi kiterjedés az itt élő valamennyi népcsoport esetében lehetővé tette egyfajta regionális szintű Bihar-tudat kialakulását.⁶ A nagy kiterjedés (11000 km²), a változatos természeti adottságok (tengerszint feletti magasság 84 métertől 1849 méterig terjed), az itt élő magyar, román, zsidó, cigány, szlovák, sváb lakosság jelenléte és

¹ Bihar történeti településföldrajzával kapcsolatosan nagyon fontos Csüllög Gábor doktori disszertációja: A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában, továbbá Süli-Zakar István és Csüllög Gábor közös munkájaként: A regionalizmus történeti előzményei Magyarországon c. könyvfejezet. A másik alapmű Bihar történeti földrajzával kapcsolatosan Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt című monográfiája. A térség városfejlődésével kapcsolatban Fleisz János: Városfejlődés, regionális átalakulás, továbbá Süli-Zakar Istvánnal készített tanulmányomat említeném: Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: Etnikai csere a Partiumi megyeszékhelyeken. A Romániai városhálózat fejlődésével kapcsolatban 2012-ben jelent meg tanulmányom: Changes in the Urban System of Romania, and Their Possible Effect on the Future Administrative Reform of the Country.

² Hajdú 2005.

³ Szilágyi 2007.

⁴ Kristó 1988.

⁵ Debrecen 1693-ban emelkedik szabad királyi városi rangra I. Lipót kegyelméből. A titulus törvénybe foglalása viszont csak 1715-ben következik be, amikor a város megnyitja kapuit a katolikus egyház előtt, a ferencesek befogadásával. Lásd: Szendiné 2015.

⁶ Süli-Z.-Szilágyi 2014., Süli-Z.-Szilágyi 2015a.

keveredése, a bihari önazonosság-tudatnak számos árnyalatát hozta létre.⁷ Vízrajzi szempontból a terület egységes. A Körösök vízgyűjtője fedi le a területet, amely délről észak felé haladva Fehér-Körös, Fekete-Körös, Sebes-Körös, Berettyó és Ér folyók részvízgyűjtőit foglalja magába. Ez a vízrajzi koherencia okozza a bihari identitással párhuzamosan létező Körösvidék (Crisana)-tudatot elsősorban a régióban élő román lakosság körében.

Kárpát-medencei jelentőségűnek tartom a történelmi Bihar térségét és a Bihar-kutatókat társadalomföldrajzi és történeti-földrajzi szempontból egyaránt. Bihar a történeti Magyarország egyik legnagyobb megyéjeként, változatos természeti és társadalmi adottságaival, központi fekvésével és a két részmedence (Pannon és Erdély) határán való elhelyezkedésével, azok összekapcsolásával, páratlan módon képezi le kicsiben az egész Kárpát-medence területi jellemzőit és az ahhoz kapcsolódó folyamatokat.

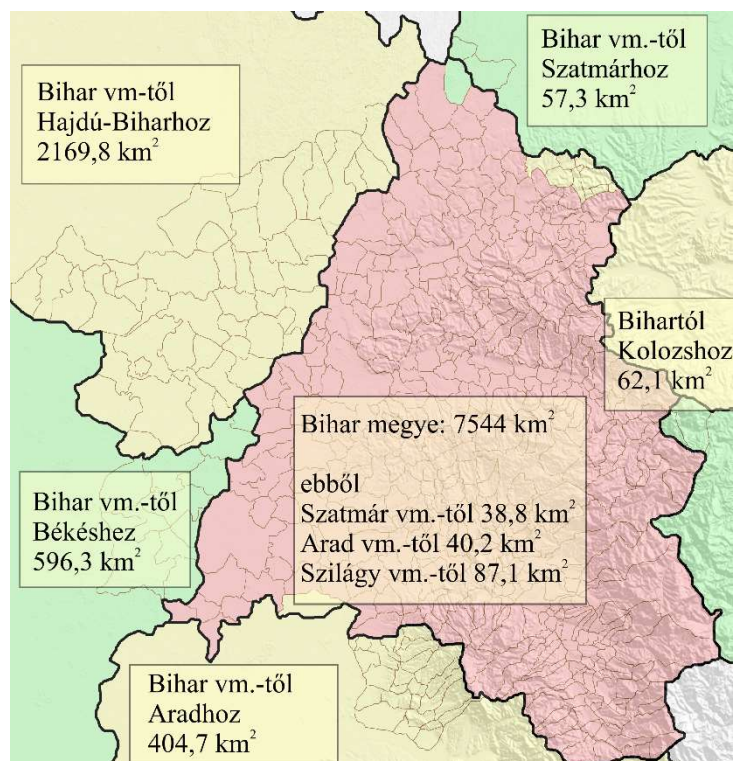
A Trianonkor bekövetkező területi változások Bihart kettévágták. Területének háromnegyede Romániához került (7989 km²), 2766 km² pedig Magyarországhoz maradt (1. térkép).⁸ A két világháború közötti időszakban párhuzamosan létezett Romániában és Magyarországon is Bihar vármegye. Tulajdonképpen a II. világháború idején is ez a helyzet, csak hangsúlyeltolódásokkal, hiszen a 2. bécsi döntést követően Bihar nagy része Magyarországhoz tartozott és csak Dél-Bihar maradt Belényes központtal Románia fennhatósága alatt. A II. világháborút követő visszarendeződés mindkét oldalon rövid életű volt. 1950-ben a magyarországi Bihar vármegye megszűnik, annak részei Hajdú-Bihar (2170 km²) és Békés (596 km²) megyéhez kerülnek.⁹ A román oldalon a vármegyék megszűnnek, azokat tartományokkal és rajonokkal helyettesítik. 1950 és 1968 között a Nagyvárad székhelyű tartomány háromszori területi módosítással jelentősen kibővül Biharhoz képest (főleg Arad és Szilágy megyei területekkel). A neve is változik, előbb Bihari majd Nagyvárad, végül Körösvidéki tartománynak hívják (Regiunea Crisana). 1968-ban bekövetkezik a Román Szocialista Köztársaság újramegyésítése. A terület visszakapja a Bihar nevet és a lehetőségekhez képest közel történeti határai mentén alakul újra.¹⁰

⁷ Szilágyi 2013a.

⁸ Palotás 1990.

⁹ Lásd Bihar történeti-közigazgatási térképsorozatot: Szálkai–Szikla–Szilágyi 2014.

¹⁰ Szilágyi 2007.

1. térkép. A Bihar érintő területi változások a 20. században.

A jelenleg is az 1968-as határok között létező Bihar megye 7544 km²-es területéből mindössze kilenc település tartozott Trianon előtt más vármegyéhez: a Szatmár megyétől megörökölt Érkörtvélyes (39 km²), az Arad megyétől átszatolt Talpas (40 km²) és hét kis falu Szilágy megye korábbi Tasnádi járásából (Tasnádbajom és Érszöllös környéke – 87 km²). Mindeközben Bihar 32 települést veszített, közöttük a Királyhágótól keletre található két hegyi falu (Királyhágó és Feketető – 62 km²) Kolozshoz, Piskolt és Piskoltliget telepes falu Szatmárhoz (57 km²), a valamikori Béli járás nagy része (28 település – 405 km²) pedig Aradhoz került.¹¹ A máshonnan nyert területek a jelenlegi Bihar megyének 2,2%-át teszik ki. A területi veszteségek a Romániához került történelmi Bihar területének a 6,6%-át teszik ki. Ezek alapján is megállapítható, hogy romániai Bihar megyét történelmi jellegűnek tekinthetjük és az erdélyi-partiumi-bánsági területeken létező megyék közül Bihar áll a legközelebb a történelmi kereteihez.

A 20. században bekövetkezett megyeterület-korrekciók domborzati, vonzáskörzeti és infrastrukturális okokkal magyarázhatók.¹² Érkörtvélyes beékelődött Bihar területébe, Piskolt Érmihályfalvától és Nagykárolytól egyenlő távolságra elhelyezkedve az erősebb központi szerepkörű Nagykárolyhoz kapcsolódott. Hasonló okok miatt kerültek Biharhoz az Érszöllös és Tasnádbajom körzet falvai Margitta vonzáskörében, valamint Talpas község Nagyszalonta közelében. A Királyhágótól keletre lévő két település, valamint a

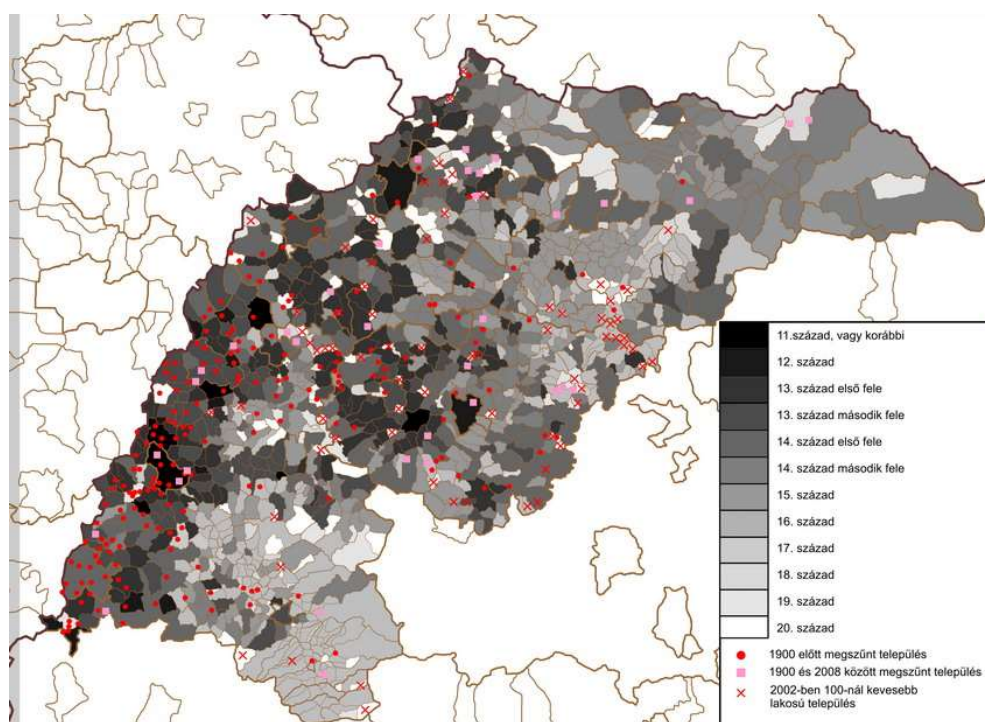
¹¹ Szilágyi 2013a.

¹² Szilágyi 2012b.

Béli-hegység délnyugati lejtőjén fekvő falucskák domborzati és az ehhez kapcsolódó tér szerkezeti okok miatt szorosabban kötődnek szomszédos megyeszékhelyek irányába, ezért esetükben centrifugális erők érvényesültek.

A Hajdú-Biharhoz tartozó bihari települések a 2013. január 1-től érvényes járási beosztás szerint a Berettyóújfalui (25 település) és a Derecskei (13 település) járásokat alkotják, de részben a Püspökladányi (8 a 12 településből) és a Nyíradonyi (3 a 9 településből) járások települései is az 1950 előtti Bihar vármegyéből származnak.¹³ A Békés megyéhez került bihari községek a Sarkadi járást alkotják, két település pedig a Szeghalmi járáshoz tartozik.¹⁴

A településhálózat kialakulása

2. térkép. A Partiumi települések első említése. Elpusztult/megszűnt települések. Elnéptelenedő települések 2002-ben.¹⁵

Dolgozatom Bihar településhálózatának alapvető típusait és az elmúlt száz évben zajló fejlődési folyamatait kívánja azonosítani, néhány általánosságot azonban a történelmi fejlődéssel kapcsolatban is szükségesnek tartok bemutatni. A Bihari-dukátus, majd Bihar vármegye 11. században való megszervezése nyilvánvalóan közvetett bizonyítéknak tekinthető arra nézve, hogy a megye településhálózatának egy bizonyos hányada közel ezer-

¹³ Hajdú-Bihar

¹⁴ Békés

¹⁵ Szilágyi 2013a.

éves történelmi múltra tekint vissza. Az bizonyosnak látszik, hogy az egész Partium területén csak Biharban működtek jelentős intézmények és központi funkciójú települések az államalapítást követően. Régészeti és levéltári források segítségével rekonstruálható a településállomány megjelenésének/terjedésének iránya is, nyugatról keletre történő fokozatos expanzió figyelhető meg. Legkorábban Bihar árvízmentes síksági területe, az ún. településtérszín népesedik be, majd Szatmár és a Szilágyság hasonlóan jó adottságú területei felé növekszik az összefüggő településhálózat (2. térkép).¹⁶

A 11. századból hét partiumi, dokumentumokban megemlített, ma is létező település ismeretes, közülük hat Biharban található (Bihar, Várad, Szalacs, Szentjobb, Les és Keszteg). A 12. századból tíz település említése származik, amelyek szintén a megye nyugati, alföldi részén, valamely folyó völgykapujában találhatók, pl. Ant, Tamáshida és Bátor a Fekete-Körös völgyében, Fugyi a Sebes-Körös, Berettyócsohaly és Kovácsi a Berettyó-folyó, Tarcsa pedig az Ér mellett. A 13. és 14. századra ugrásszerűen emelkedik a partiumi települések említése (252, illetve 300 új település).¹⁷ Bihar alföldi területein és a Sebes-Körös völgyében ekkor már összefüggő településhálózat rekonstruálható és nyilvánvalóan kirajzolódik a terjeszkedés iránya a Szilágyság és Szatmár felé. A 14. század végére a megye jelenleg is magyarok által lakott részein a településhálózat kialakulása nagyrészt befejezettnek tekinthető. A 15-16. században még mindig nagyszámú új település jelenik meg (partiumi szinten 224, illetve 221), de ezek javarésze már nem a régió magyar ajkú területein jelenik meg. A Belényesi-medence településhálózata például nagyrészt a 16. században alakul ki. A 17. századtól kezdve már csak elvétve jelennek meg új települések, ebben az időszakban sokkal inkább az Oszmán-korban elnéptelenedő falvak újratelepítése jellemző. A 17. században az egész Partiumban csak 24, a 18. században 22, a 19. században pedig 46 település létrejöttéről számolhatunk be. Bihar legkésőbb betelepült részeként a Belényesi-medence mellett a Csékei-dombság, a Királyerdő-hegység és a Réz-hegység azonosítható.¹⁸

A kései századok újonnan megjelenő településeinél sokkal számosabbak azon települések, amelyek a különböző történelmi időszakokban elnéptelenednek és véglegesen eltűnnek. A romániai Bihar jelenlegi területén 138, jelenleg már nem létező történelmi települést sikerült azonosítanom, levéltári és történeti forrásokból, ezek javarészt a megye alföldi, korábban szinte kizárólag magyarok által lakott részein fekszenek. Közülük a Sebes-Köröstől délre azonosítható 75 eltűnt településből 59 feküdt síksági vagy síkságperemi településtérszínén, míg a megye északi feléből eltűnt 63 településből 48 alföldi fekvésű azonosítható.¹⁹ A 20. század során további 12 település önálló jogállása szűnik meg, nem számítva azokat a szórványtelepüléseket, amelyeket a román kommunista állam az 50-es években önállósít, majd egy-két évtized múltán megszüntet. A 12 megszűnt település szinte mindegyike a szomszédos falvakkal való összeolvadással tűnik el, például Biharpuszpöki és Váradszőlős Nagyváradba, Kiskágya Székelyhídba, Kóly Nagykágyába olvad stb. 2002-ben további 14 olyan települése létezett a megyének, amelynek a népessége nem érte el a 100 főt.²⁰ Ezek szinte kivétel nélkül Bihar dombvidéki és hegyvidéki részén

¹⁶ Csüllög 2009., Szilágyi 2013a. A települések említésével kapcsolatosan lásd: Suciú 1968.

¹⁷ Suciú 1968., Szilágyi 2013a.

¹⁸ Szilágyi 2013a.

¹⁹ Suciú 1968.

²⁰ Recensamant 2002.

találhatóak. Közös jellemzőjük, hogy rövid történelmi múltra tekintenek vissza, agrár-, erdőgazdálkodási vagy bányai településként jelennek meg a 20. században, és a rendszerváltást követően elsorvadnak. 2011-ben az Érszőlőshöz tartozó, de önálló településként nyilvántartott Iharostanya (Padureni) a megye egyetlen lakatlan települése.²¹

A települések közigazgatási státusza

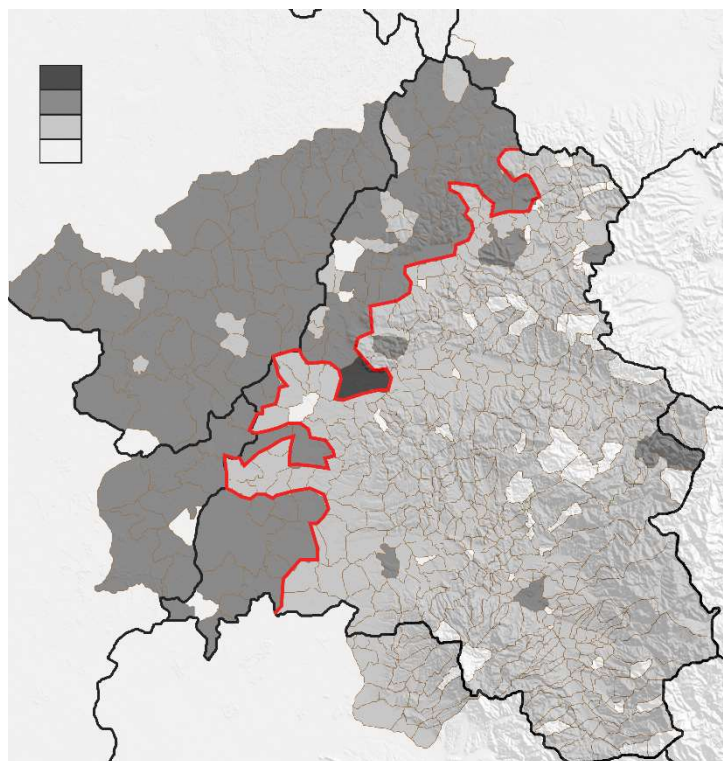
A 20. században a közigazgatási átszervezésekkel és a határmódosításokkal együtt megváltozott a bihari települések közigazgatási jogállása, és megtörtént egyfajta szétfejlődés is a történelmi megye magyarországi és romániai részei között. A Trianon előtti Magyarországon, az 1876-os közigazgatási reformot követően rendezték a települések jogállását, amelyek lehettek törvényhatósági jogú városok, rendezett tanácsú városok, nagyközségek és kisközségek.²² Nyilvántartották továbbá az önálló jogi státusszal nem rendelkező tanyákat, pusztákat, fürdőket, bányákat, telepeket stb.

Trianon előtt az 508 bihari településből Nagyvárad volt az egyetlen törvényhatósági jogú város (1850-től), 507 település pedig 1910-ben községi jogállással bírt. Ekkor a megyének rendezett tanácsú városa nem volt. Az 507 községből 111 nagyközséggé, 396 pedig körjegyzőségekbe csoportosítva, kisközséggé működött. A nagy- és kisközségek egymástól élesen elhatárolódtak az alföld és a dombvidék peremén. Így a vármegye nyugati fele, a magyar alföld túlnyomó részéhez hasonlóan, összefüggő területen nagyközségekkel volt lefedve, a keleti fele pedig kisközségi övezetbe tartozott.²³ Bár a kis- és nagyközségek jogi státusza nem a népességszám függvénye volt, sokkal inkább a települések pénzügyi lehetőségei határozták azt meg, mégis jellemzően az alföldi nagyméretű halmazfalvak váltak nagyközségekké, és a magasabb térszínnek apró, gyakran nemzetiségek által lakott falvai alkották a kisközségek derékhátát. Az alföld nagyfalvas részei a törökkorban elszenvedett pusztítások és újratelepülés miatt másodlagos településhálózatnak tekinthetők. A nagyméretű, gyakran mezőváros jellegű településeket gyakran veszik körül véglegesen elpusztult történelmi települések.

²¹ Recensamant 2011.

²² Községi törvény 1871.

²³ Beluszky 2003.

3. térkép. A bihari települések közigazgatási státusza 1910-ben.

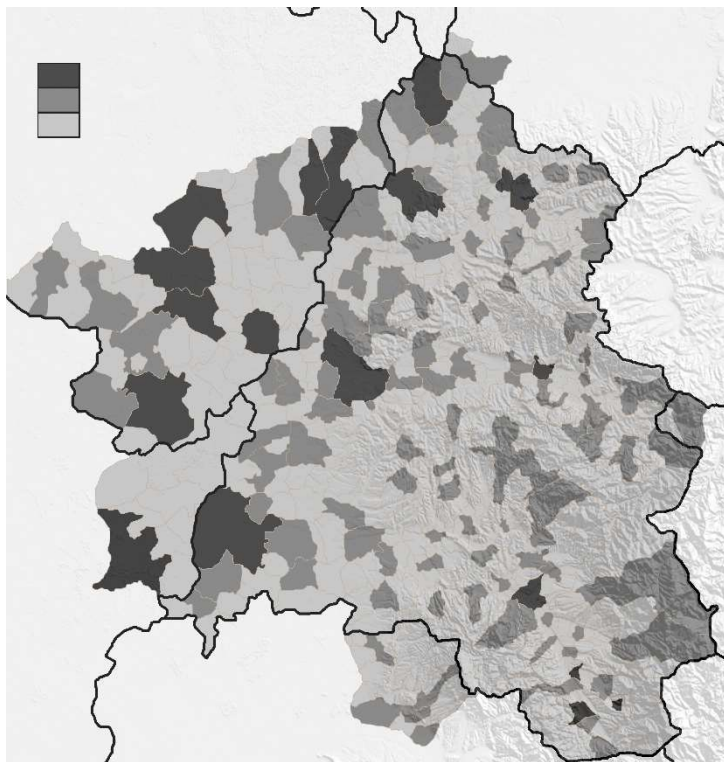
A nagy- és kisközségek összefüggő területének határa (sötétszürke – törvényhatósági jogú város, szürke – nagyközség, világosszürke – kisközség, fehér – később megjelenő települések).

A két községtípus választóvonala Biharban az Erdőgyarak – Árpád – Tulka – Jánosd – Oláhhomorog – Madarász – Geszt – Biharugra – Körösnagyharsány – Körösszeg – Vizesgyán – Biharkeresztes – Ártánd – Bors – Biharszentjános – Biharpüspöki – Bihar – Hegyközkovácsi – Szalárd – Hegyközszentimre – Szentjobb – Érköbölkút – Érolaszi – Asszonyvására – Albis – Monospetri – Margitta – Érbogyoszló – Szalacs vonal mentén vágta ketté a vármegyét, a felsorolt településeket a nagyközségi oldalra hagyva (3. térkép). Az említett vonaltól keletre csak 10 szigetszerűen elhelyezkedő, nagyméretű, jellemzően központi funkciókkal bíró település rendelkezett nagyközségi ranggal, mint a magyar többségű Belényes, Micske, Tóti, Berettyószéplak, Hegyközújlak, továbbá öt népes román község (Oláhszentmiklós, Gyapjú, Alsókocsoba, Remetelórév és Csarnóháza). A vármegye nyugati részén szintén megjelenik néhány szigetszerűen elhelyezkedő kisközség, feltételezhetően korábban elnéptelenedett, majd a környezetükhöz viszonyítva később újratelepült, kevés földdel bíró település.²⁴ Nagyvárad és Nagyszalonta között a községtípusok határa elválik a domborzati választóvonalától és a kisközségek területe mélyen lenyúlik az alföldre. A törökkorban elpusztult falvakról van szó ezen a vidéken, amelyek

²⁴ Ezek a következők: Dancsháza, Bihartorda, Vekerd (részben román népességű), Mezőpeterd, Told, Kis- és Nagyszántó (részben román), Pelbárhida (részben román), Nyüved, Jankafalva, Kiskágya, Nagykágya, Kóly, Csokaly (részben román), Érselénd (ruszin telepítés), Érkenéz (román és ruszin telepítés), továbbá a Szatmárból átkerült Érkörtvélyes.

román népességgel települtek újra (kivétel Újpalota – sváb, és Mezőbikács – szlovák telepítés), és bár ezek is részben népes falvakká váltak (pl. Biharszentandrás, Nagyürögd, Körösgyères, Cséffa stb.) anyagi fejlettségük elmaradt az alföld magyar falvaiétól.

A községtípusok választóvonalala nagyjából párhuzamosan fut a későbbi trianoni határral, attól keletre helyezkedve el. Bihar Magyarországon maradt részei teljes mértékben a nagyközségi területre esnek. Az 59 Magyarországon maradt településből 54-nek volt nagyközségi rangja és csak 5 kisközség ékelődött be szigetszerűen. A községtípusok választóvonalala csak Bors és Nagyszalonta között esik egybe az államhatárral. Ettől északra és délre is az összefüggő nagyközségi terület átlépi az államhatárt. A 446 Romániához került községből 57 volt a nagyközségek száma, amiből 49 összefüggően helyezkedett el az államhatár mentén, a Dél-Bihari síkon vagy az Érmellék területén. 1910-ben a 111 bihari nagyközségben összesen 261647 fő élt, tehát a nagyközségek átlaglélekszáma 2357 fő volt.²⁵ A legkisebb népességgel rendelkező nagyközség a 630 fős, román többségű Bedő, a legnépesebb pedig a 14 107 lakossal rendelkező Nagyszalonta²⁶. A 396 kisközség össznépessége 275464 fő volt, tehát az átlagos népesség 695 fő. A legkisebb népességszámmal a 134 lakosú Kakucsány, a legmagasabb népességgel pedig a 3575 lakossal rendelkező Tenke rendelkezett.

4. térkép. A bihari települések közigazgatási státusza 2016-ban
(sötétszürke – város, municípium, szürke – nagyközség (HU), községközpont (RO),
világosszürke – község (HU), alárendelt település (RO)).

²⁵ Helységnévtár 1913.

²⁶ Népszámlálás 1910.

A 20. század során a szétszakadt megye területén koronként is változó településkategóriák alakultak ki. Romániában az egyes települések önálló közigazgatási státusza megszűnt, a szomszédos kisebb falvakat átlagosan 4-5 településből álló községekbe (comuna) vonták össze. Ezek mindegyikében létezik egy-egy központi szerepkörű település, a községközpont, a neki alárendelt településeknek csak statisztikai különállásuk van. A városi jogállású településeknek is lehetnek alárendelt falvai. A jelenlegi román közigazgatásban a városok sorából kiemelik a municípiumokat,²⁷ amelyek magasabb népességszámmal, jelentős intézményhálózattal és legalább egy jelentős megyerészre kiterjedő vonzáskörzettel bírnak.

A román közigazgatás települési szintjei tehát a következők:

- municípium (ide tartozik az összes megyeszékhely is),
- város,
- község (ezen belül községközpont és falu).

A 20. század során még létezett néhány közigazgatási kategória, amelyet később felszámoltak. Ilyenek voltak a tartományi időszakban az urbánus községek (mezővárosokhoz hasonló kategória), amelyeket fejlesztendőnek tartottak (comune urbane), továbbá a rendszerváltásig létező peremközségek (comune suburbane), amelyek mindig városok szomszédságában helyezkedtek el, és bizonyos szolgáltatásokat, pl. közművesítést a városokkal közösen működtettek.²⁸

A magyarországi közigazgatásban az alábbi szintek léteznek:

- megyei jogú város,
- város,
- nagyközség és
- község. Bihar magyarországi részein ez utóbbi három jelenik meg.

Napjainkban tehát a következő településkategóriák léteznek a történelmi Bihar területén (4. térkép):

1. Városi jogállású települések:

- Municípium, amely a magyar jogrendben a megyei jogú városhoz áll a legközelebb, bár teljesen nem feleltethető meg annak. Jelenleg 4 ilyen önkormányzat működik Biharban: Nagyvárad, amely egyben a megyeszékhelyi funkciót is ellátja, továbbá Nagyszalonta, Margitta és Belényes. Nagyvárad az 1968-as megyésítés óta viseli ezt a rangot, míg korábban regionális város besorolása volt. Nagyszalonta 2001-ben,²⁹ Margitta³⁰ és Belényes³¹ 2003-ban emelkedett municípiumi rangra. 2011-ben a municípiumoknak az alárendelt települések nélkül 238271 lakosuk volt, de ebből Nagyvárad 196367 lakosa messze kiemelkedik, míg a másik három településen összesen 41904 fő él (Nagyszalonta 17735, Margitta 13871, Belényes 10298 fő).³²

²⁷ Horváth 2006.

²⁸ Lege 2/1968.

²⁹ Lege 581/2001.

³⁰ Lege 585/2003.

³¹ Lege 391/2003.

³² Recensământ 2011.

- A városok száma, a municípiumokat nem számolva 12. Közülük hat található a romániai Biharban, öt Hajdú-Biharban, egy pedig Békésben. Román oldalon a II. világháború előtt Nagyszalonta és a világháború alatt megyeszékhelyi funkciót betöltő Belényes kapott városi rangot. Az 50-es években a várossá nyilvánítások sora nem a népes alföldi mezővárosokkal folytatódott, hanem három apró hegyvidéki település lépett elő: Vaskoh, Diófás és Vaskohsziklás, az előbbi kettő bányászati funkciói miatt, míg az utóbbi Dr. Petru Groza néven kiépülő gépipari szocialista városként. A városok következő csoportja 1968-ban a megyésítéskor jelent meg: Élesd és Margitta révén. Érmihályfalva közvetlenül a rendszerváltás előtt 1989-ben, Székelyhid pedig 2004-ben lépett elő. Időközben, 2001-ben és 2003-ban Nagyszalonta, Margitta és Belényes municípium lett. Bihar magyarországi részein két esetben is összeolvadással megugrott népességű települések lettek városok: Berettyóújfalu, amely Berettyószentmártonnal olvadt össze (1978) és Létavértes (1996), amely Nagyléta és Vértes összeolvadásából keletkezett 1970-ben.³³ A járásközpont szerepet betöltő Derecske 1991-ben, Biharkeresztes és Sarkad 1989-ben, Komádi pedig 2001 óta város. A 12 városi önkormányzat központi településein 77845 fő él, ami városonként átlagosan 6487 lakost jelent 2011-ben, legnépesebb közülük Berettyóújfalu 15472 lakossal, míg Diófáson az alárendelt falvak nélkül csak 1500-an, Vaskohban pedig 1508-an élnek.

2. A falusi települések:

- Nagyközségek jelenleg csak Bihar magyarországi részén léteznek, számuk jelenleg hét, valamennyi Hajdú-Bihar területén: Bagamér, Csökmő, Hosszúpályi, Nagyrábé, Pocsaj, Sárrétudvari és Zsáka. Együttes népességük 2011-ben 19409 fő, átlagos népességük 2773 fő. Legnépesebb közöttük Hosszúpályi 5787 lakossal, míg a legkevesebben Zsákán élnek 2011-ben (1599 fő).³⁴
- Községközpontok – Bihar romániai oldalán 94 település rendelkezik ezzel a státusszal. Ezen települések rendelkeznek egy alapvető intézményhálózattal és viszonylag egyenletesen, de szórtan helyezkednek el a megye területén. Ezen települések népessége 2011-ben 129387 fő, átlagosan pedig 1376 lakosuk van. Vízszintesen nagy eltérések jelennek meg a kategórián belül, hiszen míg Kispapmező községközpontnak csak 153 lakosa van, addig Bihardiószeg népességszáma 6529 fő.
- Községek – A magyarországi településhálózatban az önkormányzati joggal rendelkező települések hierarchiájának alján a községek állnak. Ezek száma jelenleg 47, amiből 36 Hajdú-Bihar, 11 pedig Békés területén található. Együttes népességük 54678 fő, átlagnépességük pedig 1163 fő. 6 település népességszáma marad 500 fő alatt, közülük a 101 lakosú Ujszalonta és a 123 fős Vekerd a legkisebbek, míg a kategória legnépesebb települése Biharnagybajom 2858 fővel.³⁵
- Falvak – A romániai közigazgatásban a községközpontok alá rendelt, statisztikai szerepkörű települések önálló állami intézményhálózattal általában nem rendelkeznek, területükön a községi intézmények kirendeltségei működhetnek. A történelmi Bihar romániai részén 396 ilyen település található, részben községi, részben városi

³³ Beluszky 2003.

³⁴ Helységnevtár 2015.

³⁵ Uo.

önkormányzatok alárendeltségében. 2011-ben teljes népességük 189017 fő, vagyis átlagosan 477 fő településenként. 24 település népessége nem érte el a 100 főt, közülük Iharostanya egyetlen lakossal sem, Ruzsatag és Papkútfürdő négy-négy, Hutatelep pedig öt lakossal rendelkezett. Ezen települések kevesebb mint 10%-a, 33 falu népesebb 1000 főnél és egyedül Köröstarján népessége haladja meg a 2000 főt (2106) 2011-ben.³⁶

- Telepesfalvak, új települések – jogilag az előző kategóriába sorolhatók, de érdemes önállóan is vizsgálni őket. Összesen 56 új település jelent meg a 20. század során Bihar területén, közülük mindössze három található Magyarországon: a Csökmő részéből alakult Újiráz község, a vele szomszédos Körösújfalú³⁷ és a trianoni határ által levágott nagyszalontai tanyákból alakult Újszalonta. A romániai Biharban új települések egész sora jött létre. A 30-as években jöttek létre az új határ közvetlen közelében az úgynevezett telepesfalvak, amelyeket hegyvidéki román telepésekkel alapítottak. Jellemzően magyar falvak között jöttek létre, mint például Keményfok (vagy Avram Iancu) dél-Biharban, Mihai Bravu és Piskoltliget (Scărișoara Nouă) az Ermellék peremén. Néhány esetben, bár történtek telepítések, csak új településrészek alakultak és nem jöttek létre új falvak (pl. Bihardiószeg és Szalárd esetében).³⁸ Az új települések másik csoportja kifejezetten a megye keleti, hegy- és dombvidéki övezetében jött létre. Ezek jellemzően bányászati (pl. Diófás), erdőgazdálkodási (a Réz-hegység szlovák falvai), ritkábban mezőgazdasági céllal alakultak. Számos közülük még a 20. században elnéptelenedett és a település-státuszukat is megszüntették. Külön megemlíthető a szlovák kirajzásokból létrejövő hegyi falvak csoportja: Berettyószéplak, Súlyomkövár és Tataros környékén. A kategória településeiből egyetlen esetben város jön létre (Diófás), egy esetben pedig turisztikai potenciál hozta létre az új települést (Félixfürdő). Az új települések együttes népességszáma 17645 fő, átlag-népességszáma 315. 15 esetben népességük nem éri el a 100 főt, ezen 15 településnek összesen 619 lakosa van. A legnépesebb új település Keményfok 1920 lakossal, megelőzve az 1500 lakosú várost, Diófást.

Összességében megállapítható, hogy a 20. század során a közigazgatási kategóriák földrajzi eloszlásában drasztikus változás állt be. Míg korábban kelet-nyugati irányban egyértelműen fel lehetett osztani két nagy típusra a vármegyét, addig ugyanezen a területen ma már több kategória jelenléte és mozaikos, szórt eloszlás állapítható meg. A városi települések elhelyezkedésében mutatkozik egyfajta területi egyenetlenség a keleti és nyugati részek között. A megye alföldi részein 10 municípium és város található, míg a megye keleti felében a domb és hegyvidékeken ezek száma mindössze 6 és esetenként azok népességszáma is nagyon alacsony (pl. Vaskoh és Diófás).

A településföldrajzi jellemzőket meghatározó természeti adottságok

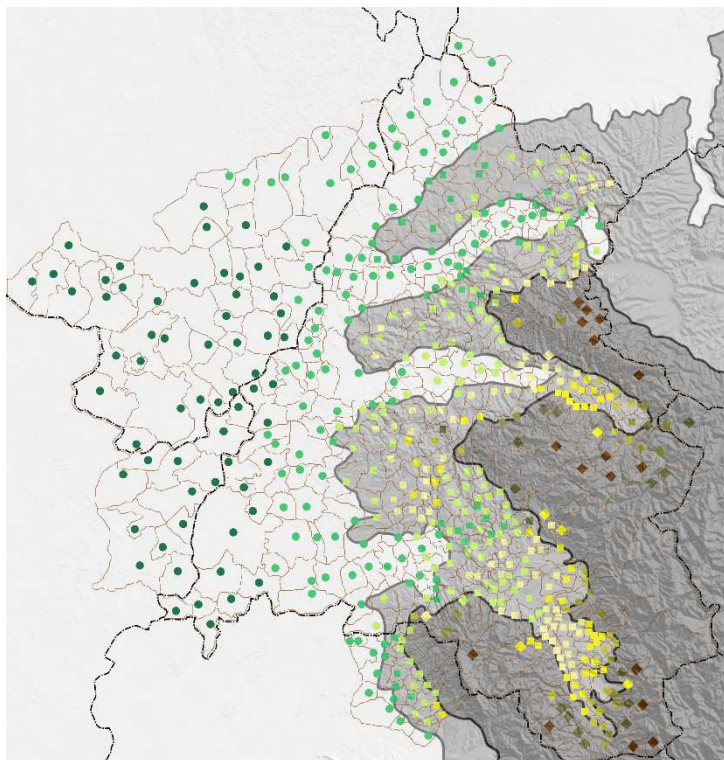
Természeti adottságok azon összességét tartom vizsgálandónak, amelyek fizikai értelemben határozzák meg a települések kialakulását, fejlődését. Az alapvető jellemzők a

³⁶ Recensamant 2011.

³⁷ Körösújfalú

³⁸ Szilágyi 2013a.

domborzati formák, a tengerszint feletti magasság és vízrajzi elemek. A természeti tényezők második csoportja nem közvetlenül a településfejlődésnek, hanem a helyi gazdaságfejlesztésnek jelenthet fizikai korlátot, a megélhetés gazdasági alapjain keresztül azonban közvetett módon a településfejlődésre is hatással van. Ezen tényezők közé sorolhatók a talajadottságok, lejtő kitettség, éghajlati jellemzők, vízjárás, jellemző növénytakasulások, vadgazdaság, erdőszűlség stb.

5. térkép. Bihar településeinek tengerszint feletti magassága (kör: alföldi település, négyzet: dombvidéki t., rombusz: hegyvidéki t.; sötétzöld: 100 m alatt, világoszöld: 100-150 m, sárgászöld: 150-200, világossárga 200-300 m, citromsárga 300-400, barnászárga 400-600, barna 600 m fölött).

A fenti két kategória kiegészíthető harmadikként mindazon komplex földrajzi energiák összességével, amelyek már nem kifejezetten a természeti környezetből fakadnak, hanem a földrajzi helyzet, a térszerkezeti kapcsolatok, a közlekedési pályák és a különböző természeti adottságokkal rendelkező tájegységek érintkezéséből fakadó gazdasági előnyök (pl. kelet-magyarországi vásárvonal) egymásra tevődésével keletkeznek, de nem elválaszthatóak a természetföldrajzi dimenziótól.³⁹ Ezen komplex tényezők vezettek például Bihar történelme során Nagyvárad megalapításához is, és a megye és a püspökség székhelyének Biharról történő áthelyezéséhez. Nagyvárad kialakulása a központi fekvés mellett, a Sebes-Körös völgykapujának, a folyó völgyében végbemenő interregionális (Alföld-Erdély) kereskedelemnek és az erre merőlegesen kialakuló kelet-magyarországi vá-

³⁹ Süli-Z.—Csüllög 2003.

sárvonalnak köszönhető. Mindhárom, Erdélyt és Kelet-Magyarországot közvetlenül összekötő folyó völgykapujában lezajlott ez a folyamat, a Maros esetében Arad, a Szamos-völgyében pedig Szatmárnémeti alakult ki hasonlóképpen.

A történelmi Bihar valamennyi, 564 települése esetében a természeti tényezők vizsgálatánál az első kategóriába esőket értékeltem. Ez négy indikátor közvetlen vizsgálatát jelenti: domborzati forma, tengerszint feletti magasság, domborzati kontakt megléte és a vízparti jelleg. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ezen első kategóriába eső természetföldrajzi indikátorok közvetlen hatással vannak a második csoportba soroltakra, így a természeti dimenzió értékelése a négy felsorolt indikátorral elvégezhető.

A tengerszint feletti magasság szerint nyolc kategóriába soroltam a bihari településeket, amelyek belterületének tengerszint feletti magassága 86 és 744 m közé esik (5. térkép). A tengerszint feletti magasság meghatározásánál mindig a település összefüggő belterületének a központi részét határoztam meg (főtér, kereszteződés, közösségi tér vagy templom) a Google Earth műholdas térképprogram segítségével. A tengerszint feletti magasság kategóriái 100 méteres intervallumokkal kerültek meghatározásra: 100 m alatt elhelyezkedő települések, 100-200 m, 200-300 m, 300-400 m, 400-500 m, 500-600 m, 600-700 m, és 700 m fölötti települések. A településekhez tartozó külterületi helyek tengerszint feletti magassága természetesen sokkal szélesebb skálán mozog, elsősorban pozitív irányban 1849 méterig.

Magasság	Települések száma	Népesség 2011	Domborzati forma
100 m alatt	66	125517	66 alföldi település
100-200 m	287	460165	140 alföld, 146 dombvidék és medence és 1 hegyvidék
200-300 m	133	84685	2 alföld, 124 dombvidék és medence és 7 hegyvidék
300-400 m	42	25846	28 dombvidék és medence és 14 hegyvidék
400-500 m	19	8178	2 dombvidék és medence és 17 hegyvidék
500-600 m	5	507	5 hegyvidék
600-700 m	8	2018	8 hegyvidék
700 m fölött	4	1961	4 hegyvidék

1. táblázat. A bihari települések tengerszint feletti magasságának és domborzati jellegének keresztábrázolás szintézise.

A domborzati formák szerinti besoroláskor a megye nagy tájegységei és a relatív magasságok lettek figyelembe véve. Az alföldi települések meghatározásakor a település összefüggő belterületén belül 10 méternél kisebb szintkülönbségek voltak mérhetőek. Míg

a dombvidéki településeknél ez a különbség 10 m fölötti, addig a hegyvidékieknél a minimális relatív szintkülönbséget 30 méterben határoztam meg. A belterületi relatív szintkülönbségek alapján 208 bihari települést tekinthetünk alföldi jellegűnek, ezek belterületi tengerszint feletti magassága 86 m (Újiráz és Sarkadkeresztúr) és 223 m (Keszteg) között változik. Az alföldi településeken él 2011-ben a bihariak 69%-a, azaz 487719 fő, ezen települések átlagos népessége 2345 fő. A megye településeinek a legnagyobb csoportját a dombvidéki és medencében elterülő falvak alkotják, kerek 300-as számmal. Ezek össznépessége ugyanakkor „csak” 195294 fő, tehát településenként átlagosan 651. 56 település tekinthető hegyvidékieknek 25594 lakossal, településenként átlagosan 457-es népességszámmal.

Bihar alföldi jellegű tájegységei a következők:⁴⁰

- Érmellék, melynek települései 100 és 140 m közötti tengerszint feletti magasságban fekszenek,
- Hajdúhát 90 és 110 m közötti tengerszint feletti magasságú településekkel,
- Nagy- és a Kis-Sárrét 86 és 100 m közötti tengerszint feletti településekkel,
- Közép-Bihari sík 95 és 140 közötti tengerszint feletti magasságban,
- Dél-Bihari sík 90 és 110 m közötti tengerszint feletti magasságban,
- Bihari Erdőhát és a Bélalja 100 és 150 m közötti tengerszint feletti magasságban,
- Berettyó völgye 100 és 140 m közötti tengerszint feletti magasságban
- Sebes-Körös völgye Nagyvárad és Élesd között 140 és 210 méter közötti tengerszint feletti magassággal.

Biharban a következő dombvidéki tájegységek azonosíthatóak:⁴¹

- északkeleten a Berettyó-dombvidék 150 és 250 m tengerszint feletti magasságban fekvő falvakkal,
- ennek nyugati folytatása az Érhát (150 és 200 m).
- Délebbre következik a Rézalja 200-400 m,
- nyugati folytatásában pedig a bihari Hegyköz 150-300 m.
- A Sebes-Körös völgy felső részében medence jellegűvé válik a Réz-hegység és Királyerdő között 200-400 m tengerszint feletti magasságú falvakkal.
- Déli irányban a Csékei-dombvidék (100-400 m),
- majd a Belényesi medence (150-400 m)
- és a Béli dombság következik (100-200 m).

Az öt bihari hegyvonulatból a Réz-hegység a legészakibb, melynek települései 200-700 m között fekszenek, majd a Királyerdő (300-800 m), a Vlegyásza és a Bihar (300-700 m), végül a Béli-hegység következik (150-600 m).⁴²

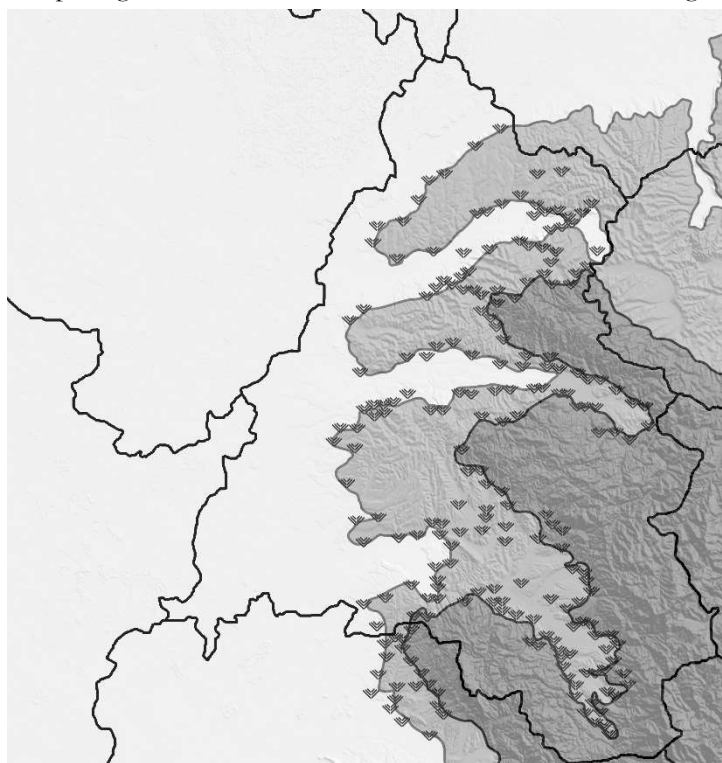
A településföldrajzban önálló erőforrásként értékelhető a domborzati kontaktzónák jelenléte (6. térkép). Ez településképző tényezőként is értékelhető, talán nem véletlen, hogy a bihari települések 40%-ánál, tehát 223 esetben megállapítható ez a jelenlét. Az

⁴⁰ Hajdú-Moharos 2007.; Pop 2005.

⁴¹ Hajdú-Moharos 2007.; Pop 2005.

⁴² Hajdú-Moharos 2007.; Pop 2000.

ilyen települések felülreprezentáltsága és jelentősége a településhálózaton belül azzal is alátámasztható, hogy a 40 százaléknyi kontakt település a 700 ezres bihari összslakosság 55%-át tömöríti, még úgy is, hogy a népes alföldi települések zöme nem ezt a csoportot erősíti. A kontaktzónában fekvő települések átlagnépessége 1718 fő, szemben a 937-es átlagot mutató nem kontakt településekkel. A 223 kontakt-település szinte egyenlő arányban oszlik meg az alföld-dombvidék és a dombvidék-hegyvidék viszonylatában. 119 település található az alföld és dombvidék érintkezésénél, és 104 település a dombvidék-hegyvidék kontaktjánál. Ha a népességszámot is figyelembe vesszük, akkor már a hangsúly az alföld-dombvidék kontaktra helyeződik, ahol egyszersmind a tradicionális térszerkezeti és vásárvonalak is futnak. A 383000 fő kontaktövezetben élő népességből több mint 300000 az alföld-dombvidék kontaktján él, ami Nagyvárad jelenléte miatt egyáltalán nem tekinthető különösnek. Nagyvárad mellett Margitta (13 871 fő), Élesd (7486 fő), Székelyhíd (7075 fő) és Bihardiószeg (6529 fő) a legnépesebb települések az alföld és dombvidék kontaktövezetében. A hegyvidéki kontaktövezetben Vaskohsziklás a legnépesebb 6529 fővel. Természetesen apró települések is előfordulnak ebben a sávban. 7 kontakt-település népessége 100 fő alatt marad, közöttük 45 fővel Hóke a legkisebb.

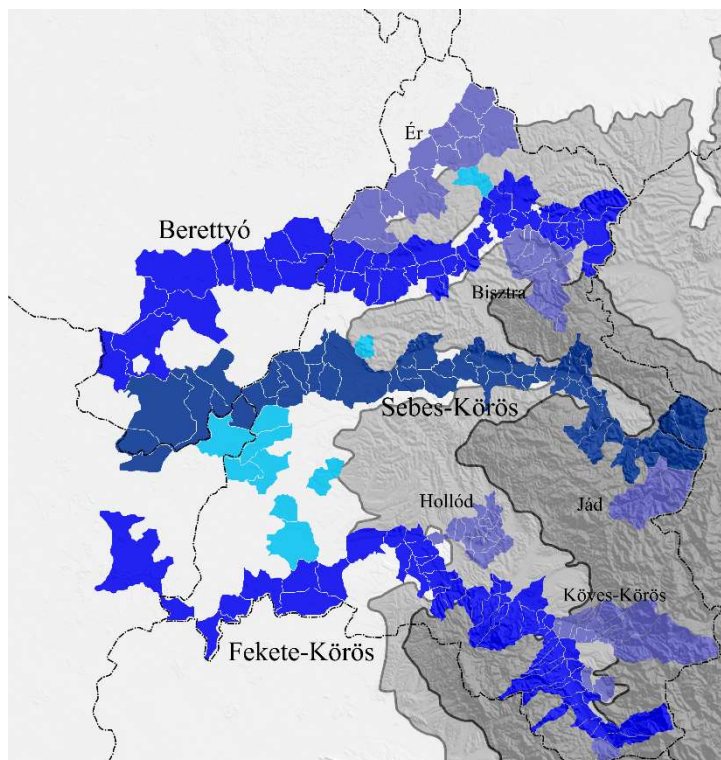
6. térkép. Domborzati lépcsőn elhelyezkedő települések.

A természeti tényezők sorában kiemelkedő jelentősége van a víznek is. A folyók, tavak, mocsarak a korai időktől kezdve meghatározták a bihari települések létrejöttét. A folyótérszínek, illetve a mocsárszigetek jellegzetes helyei az emberi településeknek Bihar

korai történetében. Másrészt a hegyekbe benyúló folyóvölgyek a kisebb-nagyobb tájegységek összekötői, az infrastruktúra és a kereskedelem kiépülésének fő színterei is, így közvetett módon is hozzájárulnak a településfejlődéshez.⁴³

A vízparti jelleg meghatározásánál az 1 m³/s vízhozamnál jelentősebb folyóvizeket, valamint az 1 km²-nél nagyobb kiterjedésű tavakat vettem figyelembe, mint a települések gazdasági életére számottevően ható földrajzi tényezőket.

Gyakorlatilag az egész megye a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozik, de az 564 településből csak 212 tekinthető vízpartinak (7. térkép). 52 település a Fekete-Körös mentén, a fontosabb mellékfolyók közül pedig 16 település a Hollód, 13 a Köves-Körös, és három a Fekete-Körös más mellékfolyója mentén helyezkedik el. 46 település fekszik a Sebes-Körös völgyében és további kettő kifejezetten a Jád mellékfolyó mentén, 45 település pedig a Berettyó völgyében, tíz a Bisztra mellékfolyó, 12 az Ér mellékfolyó mentén és további 10 település jelentős tavak partján helyezkedik el. A vízparti települések jelentőségét mutatja, hogy a megye településállományának 38%-át teszik ki, de a népesség 63%-át tömörítik. A vízparti települések között az alföldiek és a dombvidékiek szinte azonos arányt képviselnek 101 illetve 98 településsel, de a népességszám tekintetében 70%-os arány fölött az alföldi települések felé billen a mérleg nyelve. A hegyvidéken fekvő vízparti települések száma 13.

7. térkép. Borsod-Abaúj-Zemplén vízparti települései vízgyűjtők és domborzati jelleg szerint.

⁴³ Apa 2009.

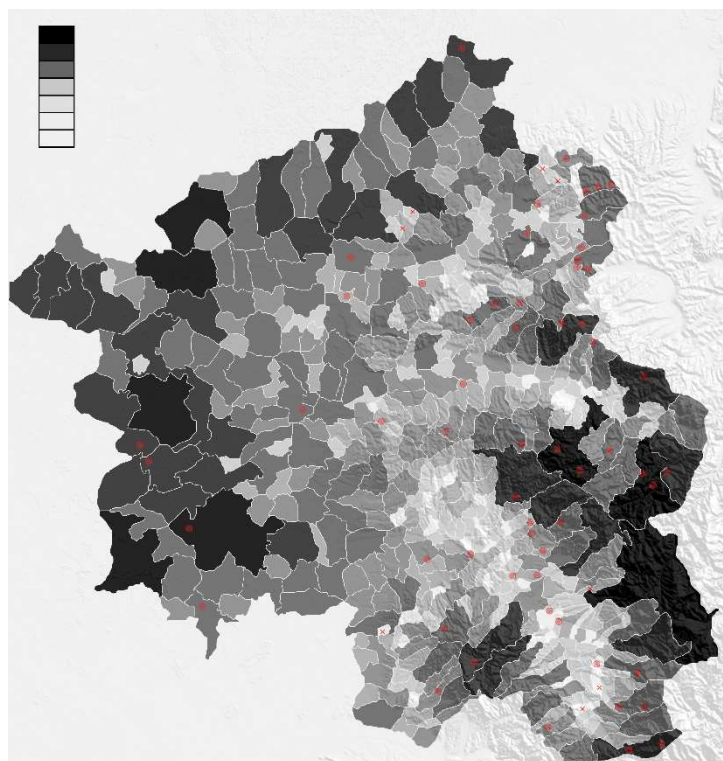
Településterület és településsűrűség

Az egyes településekhez tartozó bel- és külterületek összessége meghatározza a település lakosságának a gazdasági lehetőségeit, mozgásterét, a településfejlés irányait, a tájhasznosítás külterjes és belterjes módját. A kiterjedés ugyanakkor fordítottan arányos a településsűrűséggel, de a két mutató szoros kapcsolatban áll egymással. Nincs direkt összefüggés a település térbeli kiterjedése és népességszáma között, ugyanakkor a tapasztalat azt mutatja, hogy hosszútávon a kiterjedt községek népessége is magasabb, mivel lehetőséget biztosítanak nagyobb számú népesség életének a gazdasági megalapozásához.

A bihari települések területi kiterjedése nagyrészt már Trianon előtt kialakult, azóta inkább csak a korábbi területi struktúra 20. századi esetenkénti módosulásáról beszélhetünk. Ezeket a módosulásokat a következő csoportokba sorolhatjuk:

- A trianoni határ által okozott területi változások, amely a határ nyomvonalának a pontos kijelölésekor esetenként jelentős külterületeket hagyott az anyatelepüléshez viszonyított túloldalon. Így jött létre például Nagyszalonta Magyarországon maradt tanyavilágából Újszalonta község 20,8 km²-en. Jelentős területeket veszített hasonló okokból a magyarországi Geszt, Körösnagyharsány, Berekböszörmény, Bagamér, illetve a Romániához került községek közül például Körösszeg és Érszemjén. A határ túloldalára került külterületeket Újszalonta kivételével a szomszédos községek területébe olvasztották.⁴⁴
- A területi változások másik csoportját a település-összeolvadások jelentik. Ez következett be például Nagyléta és Vértes, Berettyóújfalu és Berettyószentmárton, Nagyvárad, Biharpuszpöki és Váradszöllős, Kóly és Nagykágya, Székelyhíd és Kis-kágya, Érszöllős és Érkisszöllős, Krasznaháza és Szolnokháza, Bondoraszó és Bihar-szenes, Vaskoh és Körösbarafalva, Alsó- és Felsőmezős, illetve Ökrös és Bogy között. A felsorolás nem tartalmazza azon összeolvadásokat, amelyek a 20. században megjelent kisépességű, ideiglenesen önállósult településeknek az anyatelepülésekbe való visszaolvadását jelentik.

⁴⁴ Szilágyi 2013a.

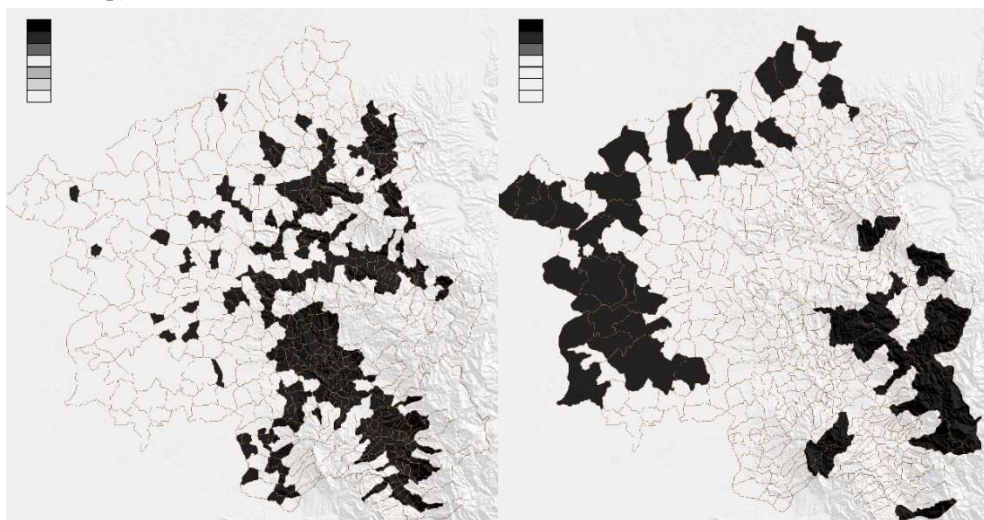
8. térkép. A bihari települések teljes területi kiterjedése – 7 skálás felosztás.
20 században önállósult települések.

- Hasonlóképpen változott a települések határának területi kiterjedése az új települések megalakulása révén. A 20. század során 54 új település jön létre, a már említett Újszalontát nem számítva. A valóságban ezen települések száma nagyobb volt, de az 50-es években megalapított új falvak egy része még a rendszerváltás előtt megszűnik. Az új települések megalapításának általában gazdasági, néhány esetben pedig geopolitikai okai voltak. Számos esetben már korábban is létező, de földrajzilag különálló településrészek, tanyaközpontok önállósodásáról van szó (pl. Kügypuszta leválása Nyüvedről). Az új települések közül 18 tekinthető agrárjelle-gűnek, legnépesebb közülük 2011-ben Mácsapuszta 1378 lakossal, de ezen telepü-lések túlnyomó része 200 főnél kisebb népességgel rendelkezik. Egy másik cso-portot a bányásztelepülések alkotják (4), köztük az 1500 lakosú Diófás várossal. A megye hegyvidéki részein 27 új irtásfalu keletkezett, átlagos népességszámuk 2011-ben 200 fő, legnépesebb közülük pedig a szlovák lakosságú Sárán 628 fővel. A telepes falvak száma 4, amelyekbe jellemzően nagy távolságról toboroznak lako-sokat, közülük egyet még Trianon előtt alapítanak (Dólyapuszta – matyóföldi ka-tolikus magyar lakosok), hármat pedig Trianont követően jellemzően móc telepe-sekkel (Mihai Bravu, Avram Iancu – Keményfok és Scărișoara Noua – Piskoltli-get). Számos hasonló telepítés létezik, amelyek nem kaptak települési önállóságot,

így közigazgatás-földrajzi értelemben nehezen kimutathatóak (például Szalárd és Bihardiószeg esetében).⁴⁵

- Bihar megye keleti részén számos hegylábi község rendelkezik óriási havasi külterületekkel, legnagyobb kiterjedésű közülük Bondoraszó, amelynek Trianon előtt több mint 30 000 hektáros határa létezett. A havasi területei 30 km hosszúságban húzódtak a Vlegyása és Bihar-hegység térségében. Hasonló helyzetben volt Bihardobrozd, Vasaskőfalva, Remetelórév, Körösrév, Csarnóháza, Nagybaród, Solyomkőpestes, Biharrósa. Más, velük szomszédos település havasi külterületei elenyészőek voltak, a havasi nagyközségek birtokai ezek „hátába” nyúltak. Számos ilyen esetben határkorrekcióra került sor a 20. század során.

Az egyes települések határának kiterjedéséről részletesen csak Trianon előtti adatok állnak rendelkezésemre, amikor is 504 település fedte le a történelmi Bihar területét. A jelenlegi településhálózat határrész-adatai a román oldalon csak község (comuna) szinten állnak rendelkezésemre, így az elemzésre alkalmasabbnak tartom a Trianon előtti részletes adatokat. Fontos megjegyezni, hogy a román oldal településállományának körülbelül 80%-ánál nincs számottevő változás a 20. század során, így az 1910-es határrész-adatok elemzése is releváns eredményeket mutat. Kiterjedés alapján 7 csoportba soroltam a vármegye településeit: az 500 ha alatti, az 500-1000 ha, 1000-1500 ha, 1500-2500 ha, 2500-5000 ha, 5000-10000 ha, és 10 000 ha fölötti kiterjedéssel bíró településkategóriákra (lásd: 8-9. térkép).⁴⁶

9. térkép. Az 1500 hektárnál kisebb és az 5000 hektárnál nagyobb területű bihari községek elterjedése.

A kategóriák földrajzi elterjedése alapján több településtípus rajzolódik ki:

- Az alföldi óriás mezővárosok típusa⁴⁷ a történelmi megye nyugati részén, jellemzően több mint 10000 ha határrésszel rendelkező, alföldön elterülő, mezőváros jellegű halmaztelepülések, gyakran hajdúvárosi múlttal. Ezen övezet kialakulásához hozzájárult a történelmi múlt és az Oszmán-korszakban elszenvedett jelentős

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Helységnévtár 1913.

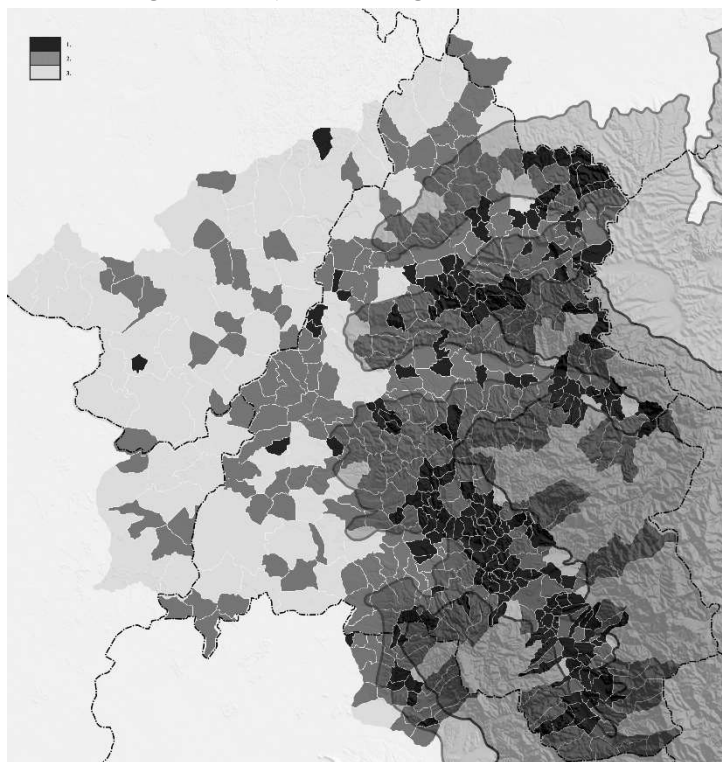
⁴⁷ Beluszky 2003.

méretű település- és népességpusztulás. Népességük gyakran eléri és meghaladja az 5000-10000 főt. A központi halmaztelepülést a nagy távolságok miatt állandó és időszakos tanyák hálózata veszi körül. Ilyen települések például Nagyszalonta (1910-ben 20588 ha terület), Sarkad (12874 ha), Komádi (16354 ha), Derecske (10359 ha), Berettyóújfalu (1910-ben 10605 ha, 2011-ben 17 098 ha).⁴⁸

- Az előző típushoz hasonló, de kevésbé extrém értékekkel jellemezhető az alföldi nagyközségek sora, amelyek kiterjedése 5000 és 10000 hektár közötti, szintén több ezres népességgel rendelkeznek és a megye nyugati, északnyugati részében fekszenek, mint Nagyléta (később Létavértes), Hosszúpályi, Érmihályfalva, Piskolt, Érszemjén, Szalacs, Székelyhíd, Bihardioszeg, Pocsaj, Nagyrábé, Zsáka, Biharnagybajom, Biharugra, Geszt stb.
- Az alföldi középfalvak 2500-5000 vagy 1500-2500 hektáros területtel rendelkeznek. A számuk 106, jellemzően 1000 főnél nagyobb népességgel rendelkeznek, és a megye nyugati felében helyezkednek el.
- A havasi óriásközségek a megye keleti peremén találhatóak. Az 5000 ha fölötti határral bíró települések száma 13, közülük is kiemelkedik a már említett Bondoraszó, amely 30185 ha határával egész Bihar legkiterjedtebb települése volt. A Királyerdő-hegységben fekvő Remetelórév és Rév határa szintén meghaladta a 10000 hektárt. A havasi nagyközségekre szintén jellemző a jelentős népességszám, bár ez rendszerint 3000 fő alatt maradt. Szintén közös jellemzőjük, hogy a havasi részeken több különálló, elszórt gazdaságokkal rendelkező településrészrel rendelkeztek, amelyek később önálló településsé váltak. Így jött létre például Jádremete, Zece Hotare, Tomnatic, Solyomkövár, Sárán stb. havasi település.
- A hegylábi és dombvidéki középtelepülések, amelyek kiterjedése 1500-5000 ha, teljes számuk 91, átlagnépességük 1000 fő körüli. Jellemzően a medenceperemeken fekszenek, illetve ide sorolható néhány központi funkcióval rendelkező dombvidéki település, például a 20. században várossá fejlődött Margitta.
- A dombvidéki aprófalvak, amelyek 1500 hektárnál kisebb határral rendelkeznek. Számuk 252, átlagnépességük nem éri el az 500 főt. Nem jellemző rájuk a tanyásodás folyamata, hiszen a mezőgazdasági területek a belterület közvetlen közelében helyezkednek el. Két fő altípusuk is megkülönböztethető:
 - o a medencetalpon elhelyezkedő aprófalvak, amelyek határa gyakran az 500 hektárt sem éri el, népességszáma pedig 500 fő alatti. Az egy-két utcából álló, sík fekvésű falvacskák intenzív kertgazdálkodással tartják és tartották fent népességüket. Elsősorban a Belényesi-medencére és a Révi-medencére jellemzőek, számuk 35.
 - o A dombvidéki aprófalvak, amelyek lejtős területeken, a lokális vízhálózathoz igazítva elágazó utcahálózattal rendelkeznek, méret és lakosságszám szerint nagyobb szórást mutatnak, mint a medencetalpi települések, de az átlagértékeik hasonlóak. Jellemzően állattenyésztéssel és gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. Legjellemzőbbek a Csékei-dombságon, a Rézalján, a Berettyó-dombvidéken és a Béli-hegység előterében.

⁴⁸ Helységnévtár 1913. Berettyóújfalu jelentős növekményét a Berettyószentmártonnal történt egyesülés magyarázza.

A települések határának méretével kapcsolatosan általában megállapítható, hogy három övezetre osztható a megye, és egyfajta szabályos, kvázi koncentrikus feloszlás figyelhető meg. Ezen szabályosság nagyrészt domborzati okokra vezethető vissza. A peremekről a középső területek irányában csökken a települések határának mérete, bár a legelapózottabb terület, nem szimmetrikusan, a megye közepén helyezkedik el. A megye peremi területein találkozunk a legnagyobb egységmérettel, az 5000 hektárnál kiterjedtebb határral rendelkező települések úgy a megye nyugati szélén, az alföldön, mint keleten, a hegyvidéken, összefüggő területet képeznek. A közepes határral rendelkező települések zöme azonban a megye nyugati felében helyezkedik el, azt szinte egészében lefedve. A megye keleti részein ezek az 1500-5000 hektáros kiterjedéssel rendelkező települések szigetszerűen beékelődnek és kiegészítik a havasi óriásközségek területét. A harmadik aprófalvas övezet 1500 hektárnál kisebb határral rendelkező településekkel összefüggő területet képez a megye keleti felében a Belényesi-medencétől a Csékei-dombságon és a Sebes-Körös völgyén át, a Rézalja és a Berettyó-dombvidék irányába. A megye nyugati, alföldi részén ezen települések csak szigetszerűen jelennek meg.

10. térkép. Bihar településhálózati sűrűsége (jelölete: sűrű hálózat (10 tel./100km² fölött); sötétszürke: közepes sűrűségű hálózat (3-10); világosszürke: ritka településhálózat (3 alatti érték))

A településhálózat-sűrűség az a mutató, amellyel a települések számát fejezik ki 100 km²-es területre átlagolva. Tulajdonképpen ez a mutató fordítottan arányos a települések kiterjedésével. Bár a települési belterületek térbeli sűrűségét vizsgálja, ezek nyilvánvalóan akkor jelenhetnek meg nagyobb sűrűségben, ha az egyes településeket elválasztó határrészek kiterjedése kicsi. A bihari települések esetében a településsűrűségi értékek 0,3 és 65 között változnak, bár ezt a mutatót nagy, összefüggő területeken érdemes kiszámolni és

értékelni. Tanulmányomban három területi kategória elkülönítését végeztem el: a 3 település/100 km²-es érték alatt maradó *ritka településhálózatú* területek meghatározása, a 3 és 10 közötti értékkel rendelkező, *közepes településsűrűségű* területek meghatározása, és a 10 fölötti értékkel rendelkező nagyon *sűrű településhálózatú* területek meghatározása (10. térkép).

Ahogy a településméret esetében, a településsűrűségnél is a megye peremeiről indulva, és a medencék felé haladva figyelhető meg az elaprózódás és a településsűrűség növekedése.

- 90 település sorolható a megye ritka településhálózatú övezetébe, amely összefüggően fedi le Bihar Magyarországon maradt részeit, helyenként átnyúlva az államhatáron az Érmellék és Dél-Bihar területén. Szintén ritka településhálózat jellemző a Vlegyása, a Bihar-hegység, a Királyerdő és Réz-hegység keleti részén és a Béli-hegység déli felében.
- A közepes településsűrűség 262 településsel a megye központi területeit uralja, lefedve a dombvidékeket, hegy- és medenceperemeket, és helyenként az alföldre is kinyúlik, például az Ér-völgybe, a Berettyó-völgybe, illetve Nagyvárads és Nagyszalonta között a Bihari-síkra.
- A harmadik kategória a sűrű településhálózat (211 településsel), amely beáramlik az előbbi kategória bizonyos részeibe a Belényesi-medence központi részén, a Révi-medencében, a Csékei-dombvidéken, a Rézalján, a Berettyó-dombságban, és időnként szigeteket alkot a megye más részein is, például Váradszentmárton környékén.

Alaprajz-típusok

A települések fizikai megjelenési formái, a kül- és belterület egymással való viszonya a gazdaságok, utcák, mezőgazdasági területek, kertségek, közterületek, közösségi és gazdasági épületek, vagyis a település funkcionális tereinek alapszerkezetét jelenítik meg.

A bihari települések esetében a középkori Bihar településeinek megjelenésével foglalkozó Csüllög Gábor a megyén belül három jellegzetes térszintet különböztet meg, ahol az Árpád-korban kialakul a terület első összefüggő településhálózata:⁴⁹

- a *mocsártérszint* a megye legalacsonyabban fekvő, vizenyős területeivel,
- az árvízmentes síkságok területét lefedő, sűrű hálózattal rendelkező, úgynevezett *településtérszint*,
- és a magasabb fekvésű domb- és hegyvidéki területeket felölelő, ritka, szláv lakosságú *erdőtérszint*.

Mindhárom terület sajátos településtípusokat generált, a bihari falvak tehát a kezdetektől fogva differenciálhatóak voltak településföldrajzi tekintetben.

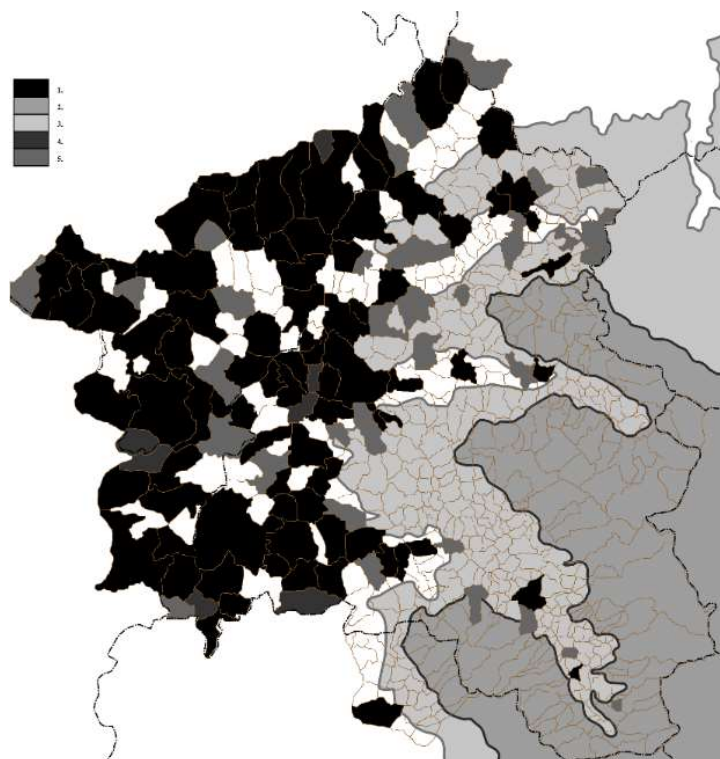
A települések is komplex organizmusokként értelmezhetőek, időbeli fejlődésen mennek keresztül, sajátosságaik megváltozhatnak. A természeti feltételek, infrastrukturális és

⁴⁹ Csüllög 2014.

gazdasági tényezők, a társadalmi változások, és a mindezekhez kapcsolódó földrajzi energiák négyesegében a bihari településhálózat hosszú, esetenként 900-1000 éves történelmet és fejlődést tudhat maga mögött. A települések belterületének fizikai megjelenése, vagyis alaprajzi jellemzők alapján napjainkban a következő típusok különböztethetők meg:

1. *Halmaztelepülések* (11. térkép), a települési alaprajzok legfejlettebb típusa, alföldekre és medencés területekre jellemző, javarészt sík térszíneken fekszenek. Másodlagos alaprajztípus, természetes fejlődés útján, jellemzően valamely primitívebb alaprajztípus továbbfejlődésével alakulnak ki. Mivel egy fejlődési folyamat eredményei, gyakran jelennek meg átmeneti formában.⁵⁰ Fejlett és összefüggő utcahálózattal rendelkeznek, a fontosabb utcákat keresztutcák kötik össze. Viszonylag nagy kiterjedésűek, kertségeket is magukba foglalhatnak. A halmaztelepülések külterületein gyakran jelennek meg tanyás kirajzások. Spontán fejlődés eredményeképpen a természeti és infrastrukturális adottságokhoz igazodva szabálytalan szerkezettel alakulnak ki. A másodlagos településhálózat részeként *szabályos*, megtervezett halmazfalvak is létrejönnek, amelyek gyakran rácsos vagy sugaras-koncentrikus szerkezetűek. Biharban szinte kizárólag az alföldi területeken jöttek létre, dombvidéki és medencés területeken csak néhány központi szerepkörű település képez kivételt (pl. Belényes, Élesd, Papfalva, Margitta stb.). A jelenlegi településhálózatból 84 falu tekinthető halmaztelepülésnek, és szinte valamennyi város ebbe a kategóriába sorolható. A halmaztelepülések összefüggő területet képeznek a Hajdúháton, a Kis- és Nagy-Sárréten, Dél-Biharban és a Közép-Bihari-síkon, tehát túlnyomó részük a megye nyugati felében fekszik. Az Érmelléken és a Berettyó-vidéken már szigetszerűen helyezkednek el. Átlagos népességszámuk nagyon magas, 2900 fő/település, ha Nagyvárad népességével nem számolunk. A községi jogállású halmaztelepülések közül Bihardiószeg (6529 fő), Hosszúpályi (5787 fő) és Tenke (4614 fő) a legnépesebbek. Találhatunk soraikban jó néhány 1000 fő alatti települést is, amelyek jellemzően korábbi, sokkal magasabb népességszámuk elvesztésével zsugorodtak a jelenlegi szintre (pl. Kisháza 1900-ban 1492 lakos – 2011-ben 569 lakos; Körösnagyharsány 1900-ban 1411 lakos – 2011-ben 564 lakos).

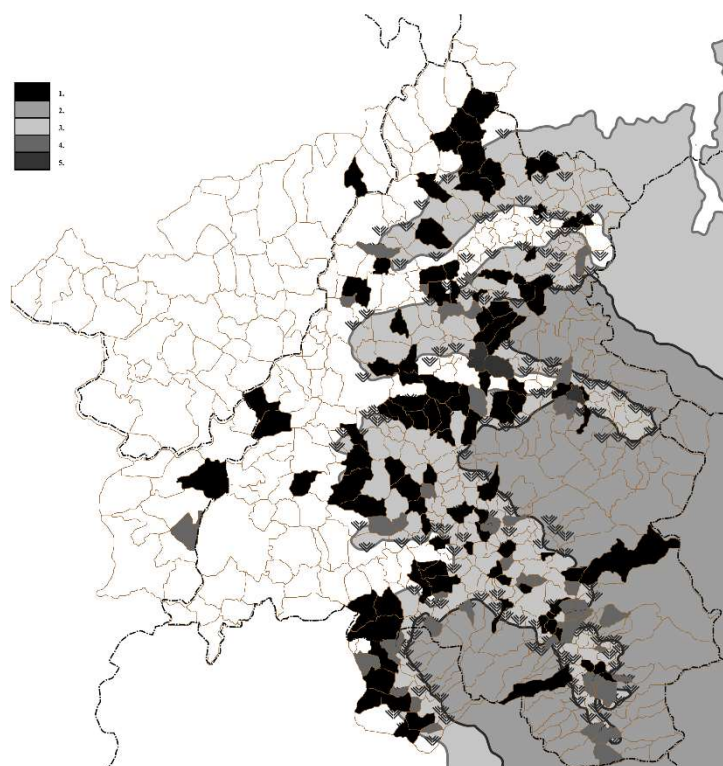
⁵⁰ Kőszegfalvi–Tóth 2002.

11. térkép. Alaprajz-típusok: halmaz, szabályos és átmeneti alaprajzú települések
(1. fekete: halmaz; 2. sötétszürke: szabályos; 3. világosszürke: átmeneti halmaztelepülés)

- A szabályos alaprajzú településre hét példát tudunk említeni Biharban, közülük négy a 20. században jön létre, szórtan helyezkednek el Bihar alföldi részein, és megtalálhatóak úgy a határ román (Keményfok, Mácsapuszta, Talpas, Újpalota), mint a magyar (Körösújfalú, Újiráz, Újléta) oldalán. Már ezen települések neve is gyakran utal arra a tényre, hogy új elemként vannak jelen a bihari településhálózatban.⁵¹
- Altípusként tekinthetünk az átmeneti halmaztelepülésekre, amelyek jelen állapotukban átmenetet képeznek valamilyen primitívebb alaprajztípus irányába. Ezen települések száma 39. Részben Bihar alföldi részén a halmaztelepülések közé beékelődve (pl. Tépe, Körösszegapáti, Biharugra, Váncsod, Bihartorda, Cséffa stb.), részben a halmaztelepülési terület keleti peremén átmeneti övezetként jelennek meg (pl. Piskolt, Érsemjén, Érselénd, Szentjobb, Hegyközszentimre, Hegyközcsetár, Sítér, Váradcsehi, Kardó, Biharhosszúaszó stb.).
- További néhány esetben szigetszerű megjelenés is megfigyelhető a megye keleti felében, javarészt olyan települések esetében, amelyek történetük hosszabb-rövidebb időszakában jelentős fejlődést mutattak, esetleg központi szerepkörhöz jutottak, majd ez a fejlődés megszakadt (pl. Tóti, Bályok, Berettyószéplak, Alsólugos, Belényesújlak stb.). Az átmeneti halmaztelepülések népességszáma elmarad a tulajdonképpeni halmaztelepülésektől (1060 fő/település).

⁵¹ Uo.

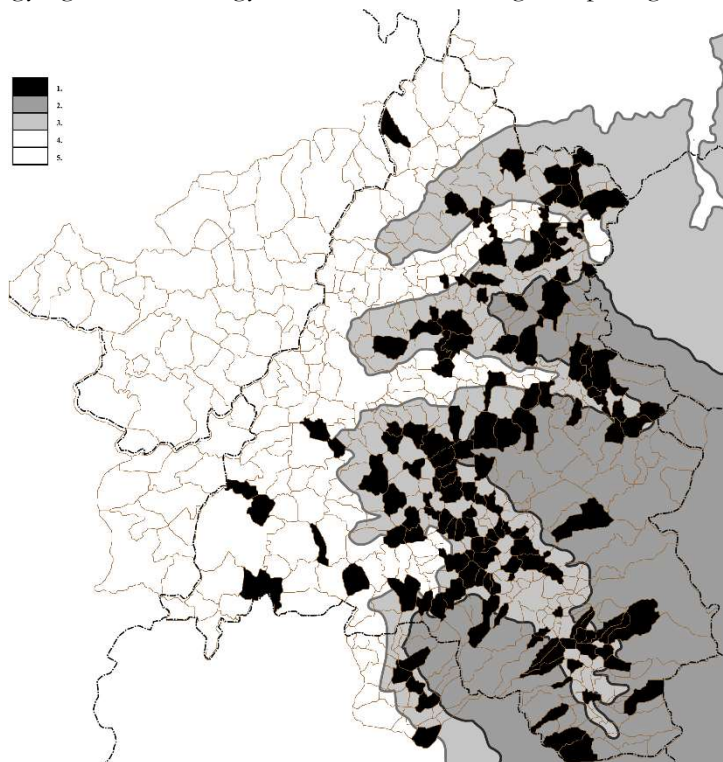
12. térkép. Alaprajz-típusok: szalagtelkes (1.), orsós települések (2.) és útfalvak (3.)

2. *Szalagtelkes települések* (12. térkép), leggyakrabban domborzati, vízrajzi és/vagy infrastrukturális tényezők hatására jönnek létre. A jellemzően csak néhány utcából álló települések gyakran helyezkednek el domborzati kontaktzónában vagy vízfolyásokat követő utak mentén. A belterületen a háztartások a szintvonalak mentén vagy az utak mentén összefüggő utcát hoznak létre, míg a kertségek innen indulva keskeny csíkként futnak egymással párhuzamosan a domboldal vagy a völgy irányába. Ezen települések hosszan elnyúlóak, esetenként elágazóak, összekötő utcák nélkül. A mezőgazdasági utak leágazásainál gyakorta jönnek létre csak néhány házból álló utcácskák, síkátorok. Mivel gyakran kötődnek kontaktövezethez, túlnyomórészt az alföld és dombvidék peremére tömörülnek, ritkábban a hegyek lábánál, a medence peremén találhatók. A mezőgazdasági profiljukba elsősorban a gyümölcsstermesztés és állattenyésztés tartozik.⁵² Bihar területén napjainkban 109 ilyen település azonosítható, átlagos népességszámuk 550 fő. Népességszámuk csak elvétve emelkedik 1000 fölé. Legnépesebbek a bányáiparuk miatt felduzzadt Almaszeg (1643 fő) és Bozsaly (1277 fő). Mivel alföldi-dombvidéki kontaktövezetben a leggyakoribb, a szalagtelkes falvak súlypontja a megye észak-déli irányú középvo-nalára esik. Megtalálhatóak az Érmelléken (Érvasad, Gálospetri, Értarcsa, Ottomán, Érbogyoszló), a Hegyköz peremén (Hegyközsztmiklós, Almásfegyvernek, Hegyköztóttelek, Hegyközpályi), a Sebes-Körös-völgy dombvidéki peremén (Váradalpár, Szakadát, Fugyi, Borostelek, Alkér stb.), az Erdőhádi peremterületen

⁵² Uo.

(Biharsályi, Székelytelek, Vasand, Feketekápolna, Tenkeszéplak) és összefüggően a Béli-hegység lábánál. A hegyvidék peremén főleg a Réz-hegység lábánál azonosíthatóak a Tataros-Almaszeg övezetben. Az alföldön csak elvétve fordul elő (pl. Kodak, Geszt). Két jellegzetes altípusa is megtalálható Biharban.

- Három település esetében azonosítható a régi, jellegzetesen magyar, *orsós típusú falvak* alaprajza, amelyeket a jellemzően egyetlen utca középtájon való kiszélesedése határoz meg, amely a település közösségi terének ad helyet, a templommal együtt. Mindhárom fennmaradt orsós alaprajzú település a Sebes-Körös völgyében fekszik, és ma is magyar többséggel bír: Magyarkakucs, Örvénd és Pusztaujlak.⁵³
- A másik, sokkal gyakrabban előforduló altípus az *útifalvak* típusa, amelyből jelenleg 49 azonosítható. Esetükben a falu jellemzően egy utcás. A telkek az országút két oldalán sorakoznak, a kertségek pedig itt is keskeny szalagok formájában futnak szét. Jellemzően aprófalvas alaprajztípus,⁵⁴ amely leginkább a Béli-yeszi-medence középvonalán jellemző, de a Sebes-Körös völgyében és a Béli-hegység előterében is gyakori. Az útifalvak átlagos népességszáma 280 fő.

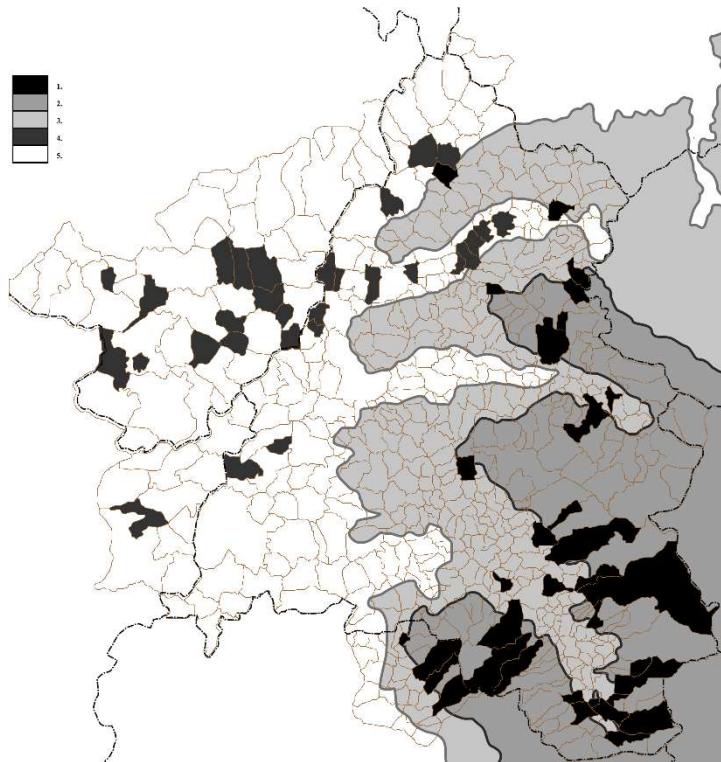
13. térkép. Alaprajz-típusok: elágazó alaprajzú települések.

3. Elágazó alaprajzú települések (13. térkép), a dombvidéki tájegységek tipikus alaprajz-típusa, ahol a lokális vízhálózatnak megfelelően, a patakot követve alakult ki az ágyszerűen elágazó utcahálózat. Gyakran jelentős szintkülönbségek mutatkoznak a

⁵³ Szűcs 2007.

⁵⁴ Kőszegfalvi–Tóth 2002.

településeken belül, bár itt több utca is kialakul, ezek a falu központi része irányából tartanak szét, és nem rendelkeznek összekötő utcákkal. A szalagtelkes típustól eltérően a dombvidékek belső részeire jellemző, a kontaktövezetben ritkább. Napjainkban 140 ilyen település azonosítható, közülük 116 a dombvidéki övezetben fekszik. Népességszám szerint közepes és apró falvaknak számítanak, átlagnépességük 510 fő. 1000 fő fölötti népességgel nagyon ritkán rendelkeznek (pl. Tasádfő 1449). Ritkán az alföldön is előfordulhat, ahol a kisforgalmú közúti csomópontok generálták az elágazó jellegű utcahálózatot (pl. Erdőgyarak, Madarász, Érkenéz).

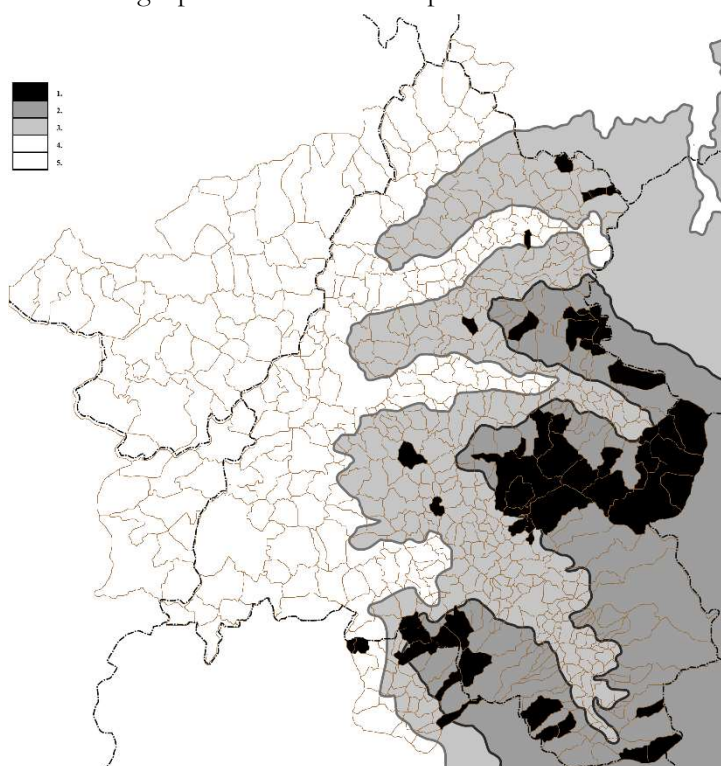
14. térkép. Alaprajz-típusok: erdő- (1.) és mocsártelkes (2.) alaprajzú települések.

4. *Mocsártelkes települések* (14. térkép), Bihar nagy kiterjedésű mocsaras területekkel rendelkezett (Sárrét, Érmellék, Berettyó-völgy). A lelassult meánderező, bizonytalan medrű vízfolyások között, nádasokkal körülvéve, magasabb fekvésű, úgynevezett szigetek helyezkednek el, amelyek állandóan száraznak tekinthetők. Ezen szigetek védelmét élvezve jöttek létre kizárólag az alföldön az eredetileg halászzattal, majd mezőgazdasággal foglalkozó, mocsártelkes falvak.⁵⁵ A lecsapolásokat követően a termékeny öntéstalajokon gazdálkodó települések népessége megugrott, és sok esetben ezen falvak is halmaztelepüléssé fejlődtek. Napjainkban mintegy 30 település esetében azonosítható a mocsártelkes jelleg, ahol a belterület alakja és az utcahálózat a valamikori szigethez és az azt körülvevő mederrendszerhez alkalmazkodott. Ezen települések fele része található a határ magyar, illetve román oldalán. Az alföldi területek legkisebb népességű falvai, átlagnépességük 2011-ben

⁵⁵ Jakó 1940.

590 fő. Legnépesebb Sarkadkeresztúr (1563 fő). A határ mindkét oldalán, a Berettyó mentén a leggyakoribb (ilyenek a román oldalon például Pelbárhida, Nyüved, Jákóhodos, Poklostelek, a magyar oldalon pedig Hencida, Gáborján, Szentpéterszeg, Bojt stb.).

5. *Erdőtelkes települések* (14. térkép), a valamikori erdőtérszín hasznosítására jöttek létre,⁵⁶ az egykori irtásfalvak azonban az évszázad során jelentősen átalakultak. Napjainkban 34 esetben azonosítható ez az alaprajztípus, amely szinte kizárólag domborzati kontaktövezetben jön létre, és néhány esettől eltekintve csak hegylábperemi kontaktzónában maradt fenn. Jellemző rá, hogy a hegyvidékről távozó jelentősebb patakok, folyócskák medrét követve hatol be a hegyek területére, a főutca gyakorlatilag duplázódva a patak vonalát követi mindkét oldalon. A jelentősebb vízfolyások mentén nagyobb erdőtelkes települések is kialakulhattak, mint Bondoraszó, Mézged, Biharkaba, Várasfenes, Sólyomköpöste, Rév, melyek 1000 fölötti népességszámmal rendelkeznek. Átlagos népességük ugyanakkor csak 679 fő. 2011-ben a legnépesebb erdőtelkes település Rév 2932 lakossal.

15. térkép. Szórt alaprajzú települések.

6. *Széttördelt és szórt alaprajzú települések* (15. térkép), kifejezetten a hegyvidék sajátos alaprajztípusát képezik. Viszonylag későn jelentek meg a bihari településhálózatban önálló településként, jelenleg 53 ilyen azonosíthatunk. Elvértve dombvidéki területen is megjelennek, ezek viszont elenyésző népességszámmal rendelkeznek.

⁵⁶ Szűcs 2007.

Főleg a fennsík jellegű, irtványos hegyvidéki területeken jellegzetesek, ahol az állattenyésztő gazdaságok közvetlenül a legelő- és kaszálóterületek között, szórtan helyezkednek el.⁵⁷ A gazdaságok nem képeznek utcákat, gyakran nincsenek kerítéssel elválasztva egymástól, ugyanakkor ezen településeknek is van, illetve lehet (utak mentén, templomok környékén, völgyben) kompakt, összefüggő része. A szórt alaprajzú települések mérete nagyon széles skálán mozoghat, találunk közöttük néhány háztartásból álló szórványtelepülést éppúgy, mint több ezres havasi nagyközséget (pl. Körösfeketető 2321 lakos, Bihardobrozd 2050 lakos, Biharrósa 1979 lakos). Másrészt 14 település népessége maradt 100 fő alatt.

7. *Nem kategorizálható, átmeneti alaprajztípusok.* A Bihar megyei települések műholdképes alaprajzvizsgálata során 12 esetben nem sikerült egyetlen, korábban meghatározott típusba sem besorolni a településeket. Általában olyan különleges esetekről van szó, amelyeknél akár két vagy több alaprajztípus jellemzői keverednek vagy párhuzamosan vannak jelen. Minden esetben dombvidéki vagy medencei településről van szó, és szinte mindegyiknél domborzati kontakt is megtalálható. Nem ritkán egymástól teljesen eltérő jellemzők jelennek meg, például Barátka, Nagybaród és Vársonkolyos esetében, ahol a halmaz- és a szórt típusok keveredése figyelhető meg, vagy Vasaskőfalva, amelynél az erdőtelkes típus széttördelt változata van jelen. Más esetekben a szalagtelkes település széttördelt változata okoz dilemmát, például Apátkeresztúrnál vagy a nagyméretű lakópark építése zavarta meg a településmorfológia koherenciáját (pl. Hegyközpályi⁵⁸). Nagyon érdekes a középkori eredetű Belényesszentmárton esete, ahol a szalagtelkes jellegű háztartások négy-szögben helyezkednek el, és egy nagy kiterjedésű (3,5 ha) teret alkotnak, amelynek közepén a falu temploma kapott helyet. Az egyértelműen nem besorolható települések viszonylag népeseek, átlagnépességük megközelíti az 1000 főt, legmagasabb népességszámmal Vársonkolyos (1777 fő) és az 1569 lakosú Barátka rendelkezik.

⁵⁷ Kőszegfalvi–Tóth 2002.

⁵⁸ Szilágyi 2013b.

Ferenc Szilágyi

The Bases of the Settlement Geography of the Historical Bihar

In my study, I examine 564 settlements of the historical Bihar, using database analysis and cartographic method. Among the analysed traits of the settlements appear the following: nature conditions (terrain model, altitude and the presence of considerable watercourse), administrative traits (council status, historical-administrative characteristics and territorial extension), settlement geography traits (layout and historical character), and population geography traits (maximum population [population/year]; population in 2011, population change between 1900 and 2011, population change between 2002 and 2011, linguistic and religious composition).

The examined traits of the settlements are represented on a map in order to reveal territorial correlations.

Besides presenting the past and present states, the study also aims to find answers to the “Why?-s”.

Források

- Apa 2009. Caracterizarea apelor de suprafață. http://www.ro-water.ro/dacrisuri/Documente%20Repository/Directive%20Europene/PLAN%20MANAGEMENT%20DAC/Spatiul%20Hidrografic%20Crisuri/cap03_Caracterizarea%20apelor%20de%20suprafata_Crisuri%20rev2009_doc.pdf
- Békés <http://jarasterkep.hu/bekes-megye/>
- Hajdú-Bihar <http://jarasterkep.hu/hajdu-bihar-megye/>
- Helységnévtár 1913. A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913. Szerk. és kiad. a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1913.
- Helységnévtár 2015. Magyarország közigazgatási helynévkönyve 2015. január 1. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 2015.
- Körösújfalú <http://www.korosujfalu.hu/index.php?page=menupont&oldal=202&hider=202>
- Községi törvény 1871. 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484>
- Lege2/1968. Lege 2/1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România. <http://www.lex.ro/Legea-2-1968-384.aspx>
- Lege 581/2001. <http://www.lex.ro/Legea-581-2001-27069.aspx>
- Lege 391/2003. <http://www.lex.ro/Legea-391-2003-37747.aspx>
- Lege 585/2003. <http://www.lex.ro/Legea-585-2003-38631.aspx>
- Népszámlálás 1910. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. és kiad. a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1912.
- Recensământ 2002. Recensământul populației și a locuitorilor, 18-27 martie 2002. http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/index_rpl2002.htm
- Recensământ 2011. Recensământul populației și locuitorilor 2011. <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

Szakirodalom

- Beluszky 2003. Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Bp.–Pécs, 2003.
- Csüllög 2009. Csüllög Gábor: A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. (Doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2009.) <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/88666>
- Csüllög 2014. Csüllög Gábor: Partium – történeti térhasználat és térszerveződés. In: Partium – társadalom, területfejlesztés. Szerk.: Szilágyi Ferenc, Zakota Zoltán. Nagyvárad, 2014.
- Fleisz 2016. Fleisz János: Városfejlődés, regionális átalakulás. Nagyvárad, 2016.
- Hajdú 2005. Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. (Második, javított kiadás.) Bp.–Pécs, 2005.
- Hajdú-Moharos 2007. Hajdú-Moharos József: Partium. Nagyvárad, 2007.
- Horváth 2006. A Kárpát-medence régiói – Északnyugat-Erdély. Szerk.: Horváth Gyula. Bp.–Pécs, 2006.
- Jakó 1940. Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940.
- Kőszegfalvi–Tóth 2002. Kőszegfalvi György – Tóth József: Általános településföldrajz. In: Általános társadalomföldrajz 1. Szerk.: Tóth József. Bp.–Pécs, 2002.
- Kristó 1988. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988.
- Palotás 1990. Palotás Zoltán: A Trianoni határok. Bp., 1990.
- Pop 2000. Pop Grigore: Carpații și Subcarpații României. Cluj-Napoca, 2000.
- Pop 2005. Pop Grigore: Dealurile de Vest. Câmpia de Vest. Oradea, 2005.
- Suciu 1968. Coriolan Suciu: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. 2 v. Iași, 1968.
- Süli-Z. – Csüllög 2003. Süli-Zakar István – Csüllög Gábor: A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon. In: A terület- és településfejlesztés alapjai. Szerk.: Süli-Zakar István. Bp.–Pécs, 2003.
- Süli-Z. – Szilágyi 2014. Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: Partium az önrendelkezés rögzös útján. Történelmi előzmények, jelenlegi tendenciák. In: Partium – társadalom, területfejlesztés. Szerk.: Szilágyi Ferenc, Zakota Zoltán. Nagyvárad, 2014.

- Süli-Z. – Szilágyi 2015a. Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: A partiumi autonómia történelmi és társadalomföldrajzi alapjai. In: Közép-Európai Közlemények, 7. (2014) 3–4. sz. 17–32.
- Süli-Z. – Szilágyi 2015b. Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: Etnikai csere a Partiumi megyeszékhelyeken. Történeti Földrajzi Közlemények, 3. (2015) 1. sz. 58–82.
- Szálkai–Szikla–Szilágyi 2014. Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Debrecen, 2014.
- Szendiné 2015. Szendiné Orvos Erzsébet: „Neveztessek és címeztessék ezentúl a mi szabad királyi Döbröczen városunknak!” http://mml.gov.hu/mml/hbml/hirek/neveztessek_es_cimeztessek_ezentul_a_mi_szabad_kiralyi_dobroczen_varosunknak
- Szilágyi 2007. Szilágyi Ferenc: A Partium közigazgatási földrajza. Debrecen, 2007. (Studia Geographica 17.)
- Szilágyi 2012a. Szilágyi Ferenc: Changes in the Urban System of Romania, and Their Possible Effect on the Future Administrative Reform of the Country. In: Tamás Csapó – András Balogh (eds.): Development of the Settlement Network in the Central European Countries. Berlin–Heidelberg, 2012. 25–40.
- Szilágyi 2012b. Szilágyi Ferenc: Vonzáskörzeti viszonyok áttekintése a magyar-román határtérségben. In: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. II. kötet. Beregszász, 2012. 92–97.
- Szilágyi 2013a. Szilágyi Ferenc: Közigazgatás a Partiumban a honfoglalástól napjainkig. Nagyvárád, 2013.
- Szilágyi 2013b. Szilágyi Ferenc: A Bihari Hegyköz községeinek társadalomföldrajzi arculata. In: Bihari Hegyköz 1. Szerk.: Forró Enikő, Kőrösi Zoltán, Szendrei Ákos, Veres Péter. Debrecen–Nagyvárád, 2013. 54–83.
- Szűcsné–Szűcs 2007. Szűcsné Kerti Anita – Szűcs István: Településföldrajz. Debrecen, 2007.
- Varga Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdey/erd2002.htm>